

DRIE GENERATIES STADSOMROEPERS TE RHENEN

In de afgelopen tachtig jaar van het bestaan van onze Historische Vereniging hebben er zich grote veranderingen in het oude Rhenen voorgedaan. Behalve de vernietiging van vrijwel de gehele, eeuwenoude binnenstad, zijn er ook vele andere zaken voorgoed verdwenen. Hierbij denk ik aan enkele van de vele ouderwetse beroepen, die er in Rhenen bekend zijn geweest.

Zo had je in Rhenen bijvoorbeeld in vroeger tijden nog de hoefsmid (zie de foto in "Achter Berg en Rijn", afb. 556), die de paarden in de travalje, een soort noodstal, moest binden (zie afb. 402, 404). Dan had je ook de mandemaker, in de volksmond de 'bennemaker', die langs de huizen met zijn producten ventte, zoals Teunis 'Poep' (afb. 554), of de textielventer (607) en de bakker op de fiets (752). De 'aschman' (339, 358a) is vervangen door de gemoderniseerde stadsreinigingsdienst, de olieman of petrolieboer (516), die met de hondekar (603) door Rhenen's straten ventte, is van het straatbeeld verdwenen en ook de schoorsteenveger, met zijn zwarte hoge hoed, zwart kostuum en borstel komen wij al in geen jaren meer tegen. De laatste klompemaker werkte nog in de afgelopen oorlog, evenals de Achterbergse molenaar, wiens molen door de Duitsers werd opgeblazen.

De veerman (696) werd overbodig, de schaapherder verdween (796-801, 804, 805), de bomenzager (641, 645), de tabaksteler (441, 442) en de klepperman (315) behoren eveneens tot het verleden. De lantaarnopsteker moest naar ander werk uitzien, toen in 1901 de petrolielantaarns langs de openbare weg werden vervangen door elektrisch licht. Wel bestaat het laddertje nog, waarmee hij tegen de lantaarnpalen moest klimmen. Het heeft toebehoord aan Brand van Dijk, die tevens de tijd omriep en nachtwaker was.

Tenslotte wil ik noemen de stadsomroeper, een beroep dat alhier nog tot in 1958 werd uitgeoefend.

Jan Lambertsz

Het beroep van stadsomroeper is heel oud, reeds in 1601 komen wij het in het Rhenense Oudarchief tegen. In dat jaar namelijk kreeg Jan Lambertsz van het stadsbestuur 7 stuivers en 8 schellingen voor het feit dat hij een heel jaar de verpachting van de stadsaccijnzen en imposten 'bij den straten heeft omgeroepen'. In 1603 wordt vermeld 'Jan Lambertsz, roeper' en in 1606 wordt hij 'omroeper' genoemd. Hij maakte dus bekend, dat op een bepaalde dag het innen van de accijnzen en andere belastingen werd verpacht, en wel aan de meestbiedende. In 1602 kreeg hij van de gasthuismeesters van het Gasthuis te Rhenen 1 stuiver 'van dat het koorn omgeroepen heeft', dus de bekendmaking dat het koren, afkomstig van bouwlanden van het gasthuis, werd verkocht. Vermeldenswaard is ook nog, dat Jan Lambertsz tevens doodgraver was. Hij kreeg 6 stuivers voor het delven van een graf.

Helaas zijn verdere mededelingen over stadsomroepers in de archieven zeer

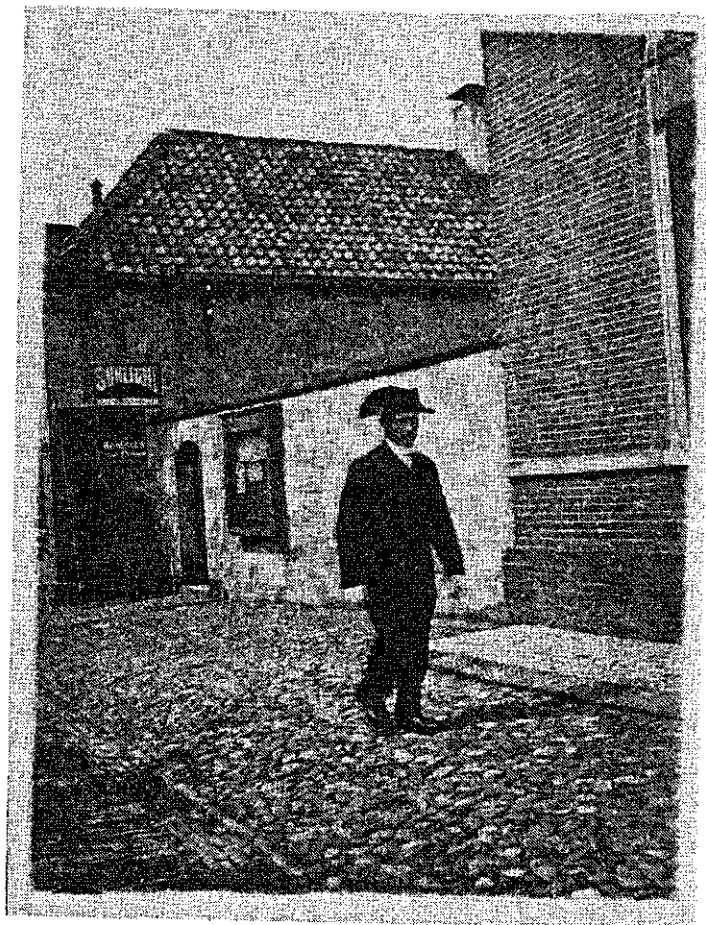
1.

2.

3.

4.

schaars. In elk geval onvoldoende om een indruk te krijgen van de aard van het beroep. Wel beschikken wij, nu bijna vier eeuwen later, over mondelinge informatie van een dochter van de één na laatste, tevens zuster van de laatste stadsomroeper van Rhenen.

De laatste drie stadsomroepers te Rhenen waren Dries Baars, die rond de eeuwwisseling werkte, voorts zijn schoonzoon Klaas van Zetten en dan als laatste Jan van Zetten, die in de Rhenense volksmond onsterfelijk geworden is als Jan 'Jits'.

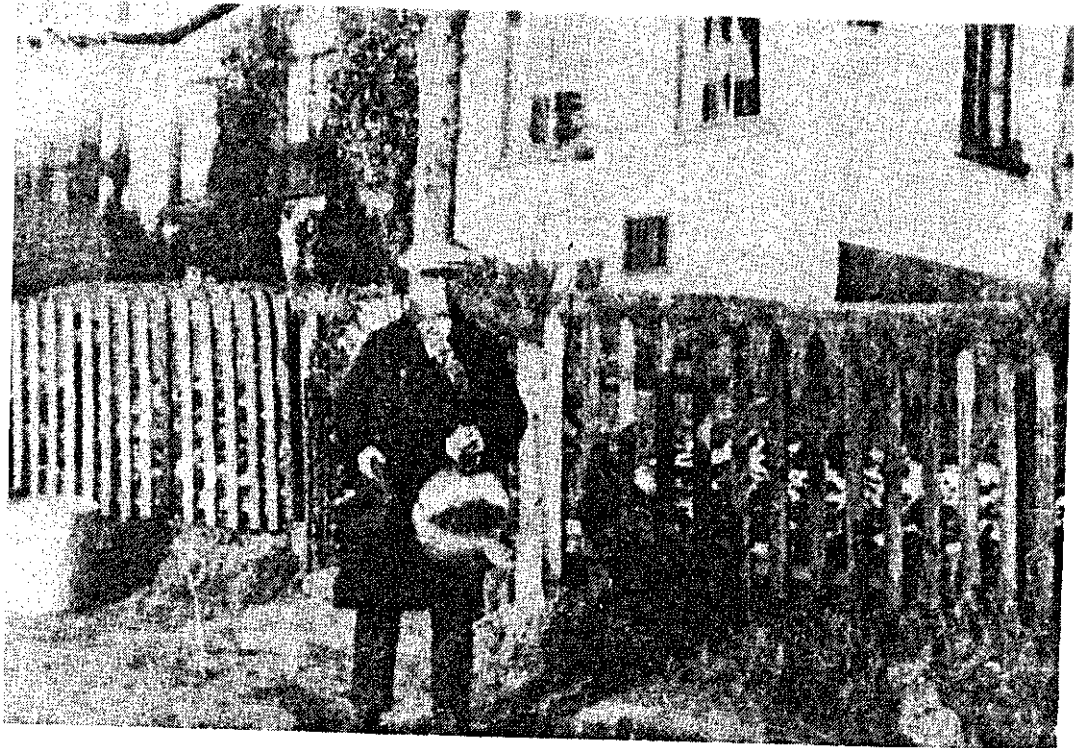
Over de oudste van deze drie, Dries, is zeer weinig bekend. Naast het omroepen werkte hij bij een boer, ene Teunis Puijk. Wel beschikken wij over enkele foto's van hem, indertijd door Ramspek gemaakt. Omdat na het overlijden van Dries (in 1917) geen van zijn zoons het ambt ambieerde, is dit beroep overgegaan op Klaas van Zetten, die getrouwd was met Dirkje Baars, een dochter van Dries. Het officiële verzoek van Nicolaas van Zetten aan de gemeente werd twee weken na het overlijden ingediend. De gemeenteraad honoreerde dit verzoek, mits buiten bezwaar van de gemeentekas. In de benoemingsbrief werd er nog de volgende zin aan toegevoegd: "In het vervolg zal geen beperkte omroeping meer geoorloofd zijn, maar zal de wijk A door U omgeroepen moeten worden, een bedrag van F 0,30 per keer mag door U in rekening gebracht worden, behalve voor den vischafslag, waarvoor het oude tarief zal blijven gelden". Met Wijk A werd toende binnenstad bedoeld.

Het beroep van stadsomroeper, ook wel Gemeente-omroeper geheten, was lang geen dagtaak, het werd daarom gewoonlijk als nevenfunctie uitgeoefend. In de overlijdensacte van Dries Baars stond trouwens als beroep vermeld: 'omroeper', hij had toen dus kennelijk geen ander beroep meer. Nicolaas van Zetten (1875-1968) was eigenlijk tapijtwever bij de tapijtfabriek van Van Wijngaarden in de Weverstraat (afb. 481, 484, 487), welke een ingang had aan de Van Deventerstraat (afb. 527). Klaas woonde er heel dichtbij, namelijk in de Weverstraat aan de overkant van de fabriek in een van de vier zogenaamde middeleeuwse huisjes, waarvan er juist deze zomer drie zijn afgebroken, gelegen tussen de 'Strontsteeg' (afb. 486) en het Steile Steegje, tegenover de pomp op afb. 481.

Klaas had één zoon Jan en twee dochters, Arnolda en Alie. Het werk op de fabriek duurde tot 's avonds 7 uur. Met Kerstmis kreeg men een fooi van ca tien gulden of zo. Vrije tijd was er nauwelijks: drie vacantiedagen per jaar, men ging dan naar Wageningen naar de markt, of soms wel naar Arnhem.

Omroeper

Wat hield de functie van stadsomroeper nu in? Vooral in de jaren 1917-1918 heeft Klaas veel moeten omroepen, vermoedelijk officiële mededelingen. Iedereen kon een beroep op hem doen. Als notaris Van Iterson een erfhuis had, kwam Chris Puijk (de 'Feestbult'), die klerk bij de notaris was, de boodschap bij de omroeper brengen. Deze moest dan bijvoorbeeld omroepen:

5.

6

"Om 10 uur is er op de Achterbergsestraatweg nr zoveel een erfhuis, met tafels en bedden, stoelen en porcelein". Op alle hoeken van de straten moest dit dan worden omgeroepen, nadat eerst enkele slagen op het bekken waren gegeven. Het ritme was als volgt: Tsjeng-te-te-te-te-tsjeng. Ook bij houtverkopen, zoals dat vroeger gebeurde, werd dit via de omroeper algemeen bekend gemaakt. Als iemand wat verloren was, kon via de omroeper worden gevraagd: "Tegen beloning terug te bezorgen een zwarte damestas" of iets van dien aard. In de kersentijd werd er omgeroepen: "Bij Van Tintelen in de Molenstraat zijn kersen te koop". Klaas ging dan de hele stad door, alles lopend, op iedere hoek van de straat, luidkeels zijn boodschap brengend. Hier kreeg hij dan 30 cent voor, met 'buiten de stad' (d.w.z. Vreeswijk) werd het 60 cents. Later werd het twee kwartjes voor binnen de stad.

Ook als er vis was op de markt, werd dit door de stadsomroeper bekend gemaakt. Deze vis kwam van Koelewijn en De Graaf uit Spakenburg, en werd soms de vorige avond reeds aangevoerd. Heel vroeger met de hondekar en vier honden ervoor, later per auto of per trein. In latere tijden kwam er vis uit Veenendaal, met 'Rooie Willem' de Hartog. Lard van de Berg, die we op afb. 321 met de kar zien, met de kruiszeelt om, bracht deze vis, verpakt met ijs, meestal tegen een uur of 5 van 't spoor. De vis werd dan in het Waaggebouw (afb. 437) bewaard. De volgende dag om een uur of 10 was er dan visverkoop op de Markt, die in feite een vismarkt was. 's Zomers werd de vis wel dezelfde avond om 7 uur verkocht. Het betrof meestal schol, schar en kabeljouw, soms schelvis, spiering of verse bokking of panharing. Het was gewoonlijk meer de goedkopere vis, één soort tegelijk, nooit paling. De vis werd bij afslag verkocht. Cees Pineda en zijn vrouw Ment verdeelden de vis. Deze werd op een vlak plankje (een 'vlakkie') of een mandje getoond en dan riep de afslager Carel van Voorthuijsen (gemeentebode), later werd dit Chris Meijer, de postbode: "Twintig hele stuivers, twintig, negentien, achttien" en zo voorts, tot iemand "Mijn" riep. Klaas van Zetten moest dan het geld ophalen, Alie hielp als Ment ziek was.

Een enkele keer kwam er wel eens een mand met tarbot of zo, dat was dan rijkeluis-vis. Deze werd niet via de markt verkocht, maar Klaas ging hiermee de rijke mensen langs. Dit gebeurde slechts een enkele keer, en dochter Alie moest dan mee, de mand op de kruiwagen. Vaste klanten voor deze vis waren de notaris Van Iterson en Karel van Voorthuijsen, maar er waren ook andere liefhebbers voor.

Als er wat om te roepen was, kreeg Alie thuis de boodschap. Zij tikte dan met een sleutel tegen het raam van de fabriek, waardoor vader Klaas werd gewaarschuwd. Deze ging dan op stap. Intussen stond wel het werk stil. Omdat het stukgoed betrof, was een dergelijke regeling mogelijk.

Het waren moeilijke tijden, doch men was niet ongelukkig, je was niet anders gewend. Iedereen ging als het enigszins mogelijk was, uit werken.

Alie verrichte thuiswerk: cocosmatten van de fabriek werden thuis gestopt.

Dit deed ook Jan, die kind op kind kreeg. Hij kon zo'n bijverdienste goed gebruiken.

Aanspreker

In de crisisjaren kwam Klaas werkeloos thuis. Inmiddels was zijn vrouw overleden en het gezin verhuisd naar de Kerkstraat (afb. 412, in het huis rechts onderaan, met de witte nok). Klaas had gelukkig nog wat bijbaantjes: naast het omroepen haalde hij ook nog voor enkele mensen de huishuur op. Bovendien werd hij drager bij de nieuwe begrafenisonderneming, ca 1927 door Dirk van Voorthuijsen opgericht. Bekende aansprekers waren in die jaren Ko en Jan van Hernen. Ko was 'eerste aanspreker', Klaas werd later 'tweede aanspreker', deze kwam er aan te pas bij wat deftiger mensen, als 't wat duurder moest, bij eerste en tweede klas begrafenissen. Dan hoorden er witte koorden bij het zwarte pak. De aansprekers gingen in Rhenen van huis tot huis om iedereen het droeve nieuws te brengen. De Van Hernens hadden aanvankelijk de zwarte steek dwars op het hoofd, met de punten boven de schouders, maar toen Dirk van Voorthuijsen er mee begon, vond hij dat dit niet kon en moest de steek met de punt naar voren op. Later is Bep Smit nog met een begrafenisonderneming begonnen.

Klaas heeft nooit een hekel aan het beroep gehad. Het was wel zwaar, met al die heuvels in Rhenen. Met Nieuwjaarsdag had de stadsomroeper kaartjes met een nieuwjaarswens, vroeger waren er hele gedichten bij. Klaas vond dit zelf zo vreselijk, een soort van bedelen. Het is eens voorgekomen, dat hij twee centen kreeg, waarop hij aan de 'gulle' gever vroeg "Wilt U er van mij een cent bij hebben?".

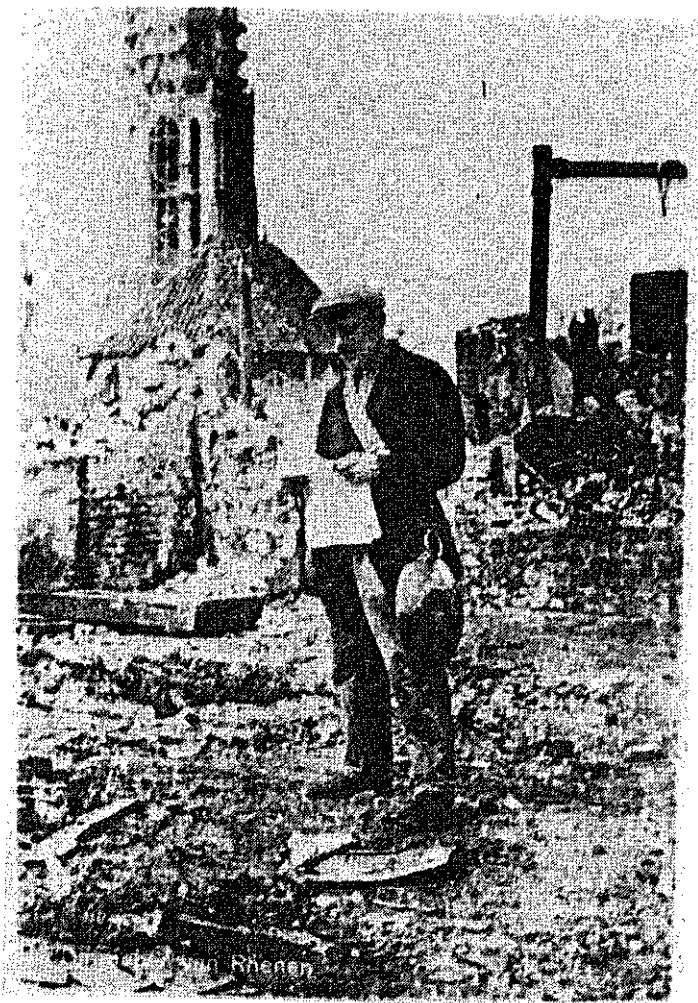
In 1939, op 64-jarige leeftijd heeft Klaas zijn functie als stadsomroeper overgedragen aan zijn zoon Jan. Jan had hele slechte ogen en heeft daar nogal mee getobt. De bijnaam 'Jits' schijnt al aan zijn grootvader Dries Baars gegeven te zijn.

In de Meidagen van 1940, toen de strijd om de Grebbeberg gestreden was, heeft Jan Jits in Elst (Rhenen was toen geheel geëvacueerd) nog burgers bij elkaar moeten trommelen om de gesneuvelden op de Grebbeberg te helpen begraven.

Jan Jits was ook telegrambesteller. Op een dag, in 1958, heeft hij in Achterberg, op de fiets, een telegram moeten bezorgen. Op de terugweg heeft hij vermoedelijk een beroerte gekregen, en is toen op 59-jarige leeftijd gestorven. Zijn vader Klaas leefde toen nog. Deze stierf in 1968, bijna 93 jaar oud. Na het overlijden van Jan werd er geen nieuwe omroeper meer aangesteld, het beroep was kennelijk overbodig geworden.

Kenmerk voor de stadsomroeper was het grote bekken, hangend aan een brede leren band over de schouder. Op deze band stond, in koperen letters RHENEN. Het bekken werd altijd mooi glimmend gepoetst. Door het vele gebruik is

Geschenk Deys/Koekoek
Coll. v. d. Steeg

zo'n bekken eens stukgeslagen, waarna Klaas toen tijdelijk een bel kreeg.

Het enige dat ons nog doet herinneren aan het beroep van stadsomroeper zijn wat foto's, verhalen en het laatste bekken, aanwezig in het Streekmuseum Het Rondeel.

Moge dit artikel een bijdrage vormen tot een wat helderder inzicht in de vele facetten, die het beroep vroeger met zich meebracht.

H.P.Deys

Bij de foto's:

1. Dries Baars in de Heerenstraat, 1911. Onderaan rechts gaat de Molenstraat omhoog, halverwege rechts het postkantoor.
2. Dries Baars in de Heerenstraat, 1910.
3. Dries Baars in de Heerenstraat, rechts de Grutterstraat. De joodse slager David Frank luistert toe.
4. Aanspreker Jan van Hernen met de steek dwars op het hoofd. Achter hem zijn woonhuis, rechts het Stadhuis aan de Heerenstraat.
5. Klaas van Zetten, voor het Huis Zandheuvel, ca 1936.
6. Klaas van Zetten als 2e aanspreker. Rechts de Cuneralaan.
7. Klaas van Zetten voor het stadhuis aan de Heerenstraat. ca 1938.
8. Jan van Zetten, beter bekend als Jan Jits, de laatste stadsomroeper van Rhenen, te midden van het oorlogspuin, mei 1940.
9. Jan van Zetten in een van zijn laatste jaren.

